

Ż Y C I E N A U K O W E

Udział ziemiaństwa w ruchu niepodległościowym. Seminarium naukowe w Kielcach

Z inicjatywy Kieleckiego Towarzystwa Naukowego i Instytutu Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. J. Kochanowskiego 9 listopada 1993 r. w Kielcach odbyło się seminarium naukowe na temat: „Udział ziemiaństwa w ruchu niepodległościowym”. Tym przedsięwzięciem miejscowe grono historyków uczciło 75. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości. W seminarium wzięło udział ponad siedemdziesiąt osób, w tym liczna grupa studentów historii. Wygłoszono dziesięć referatów i trzy komunikaty.

Na wstępie wszystkich serdecznie przywitał prof. dr hab. A. Massalski. Seminarium w imieniu kierownictwa uczelni otworzył prof. dr hab. J. Kozyr. Ponownie głos zabrał prof. dr hab. A. Massalski, który nawiązał do seminarium z 1992 r. na temat: „Aktywność gospodarcza ziemian w Polsce XVII-XX wieku”. Pod takim tytułem KTN i WSP w Kielcach wydały zbiór artykułów i rozpraw z tego spotkania. Publikacja ta ukazała się jesienią 1993 r. pod redakcją profesorów W. Cabana i M. B. Markowskiego. Pierwszy referat zatytułowany *Ziemiaństwo Królestwa Polskiego wobec ruchu niepodległościowego 1833-1856* przedstawił prof. dr hab. W. Caban z Kielc. Autor najpierw poruszył problematykę pojęciową, a następnie przeszedł do omawiania form walki dwunastu działających w Królestwie organizacji spiskowych, do których należeli bogaci i średniozamożni ziemianie. Prof. dr hab. W. Śladkowski z Lublina wystąpił z referatem *Kazimierz Bogdanowicz — powstaniec i ziemianin*. Kazimierz Bogdanowicz to mało znany poza ziemią lubelską bohater powstania styczniowego z Nadrybia. Autor przedstawił wiele szczegółów z jego życia, w tym udział w walkach z armią rosyjską, szczegóły śledztwa i egzekucję. Prof. dr hab. W. Malik z Poznania zainteresował zebranych tematem *Postawy polityczne ziemiaństwa wielkopolskiego na przełomie XIX i XX w.* Przedmiotem analizy było ziemiaństwo znajdujące się pod wpływem endecji. W końcu pierwszego dziesięciolecia XX w. znaczna część ziemian odeszła od tej ideologii, albowiem wydawała się im zbyt radykalna. W 1907 r. utworzyli oni Kasyno Obywatelskie, które przyjęło ideologię konserwatywną. W dalszej części referatu Autor podał okoliczności zorganizowania się w 1913 r. grupy ziemian o sympatiach narodowo-demokratycznych w Centrum Obywatelskie. Następnym referentem był prof. dr hab. S. Kowal z Poznania, który zapoznał uczestników seminarium z tematem *Rola ziemian w kształtowaniu aktywności polskiego ruchu narodowego w zaborze pruskim*. Autor zakwalifikował ruch organizatorski do działalności niepodległościowej. Dalej przedstawił różne formy aktywności ziemian, którzy działali w Towarzystwie Naukowej Pomocy, Kółkach Rolniczych, ruchu spółdzielczym i gospodarczym w przetwórstwie rolnym.

Problemy ziemiaństwa wielkopolskiego omawiała też prof. dr hab. B. Okoniewska z Gdańska w referacie *Ziemiaństwo wielkopolskie 1914-1918*. Autorka uznała tych ziemian za grupę społeczno-ekonomiczną najbardziej wciągniętą w mechanizm gospodarki kapitalistycznej: na szczególną uwagę zasługiwał wysoki poziom produkcji artykułów rolnych. Autorka zauważyła też, że w Wielkopolsce najważniejsza była nie kwestia chłopska, lecz kwestia robotników rolnych. Dr hab. A. Szwarc z Warszawy przedstawił referat *Postawy polityczne ziemiaństwa w Kaliszkim po powstaniu styczniowym*. A. Szwarc zbadał postawy właścicieli 1000 majątków jednofolwarcznych. W większości wykazali się oni pełną lojalnością wobec Rosjan. Dalej dr hab. A. Szwarc zajął się analizą ich postaw politycznych charakteryzujących się umiarkowanym konserwatyżmem. Nie pominął też entuzjastów idei pracy organicznej. Kolejnym referentem była dr B. Szabat, która przygotowała tekst pt.: *Postawy polityczne ziemiaństwa w Kieleckim na przełomie XIX i XX wieku*. Przedstawiła dwa typy postaw politycznych. Do pierwszej, ugodowej zaliczyła Wielopolskich, Radziwiłłów, Potockich. Przedkładali oni własne interesy i zaszczyty nad sprawę niepodległości Polski. Wysyłali poddańcze adresy i memoriały do cara. W drugiej grupie znaleźli się ziemianie średniozamożni, zaangażowani w działalność gospodarczą poprzez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie. Spośród nich wywodzili się uczestnicy powstania styczniowego.

Dyskusję zainicjował prof. dr hab. W. Caban. Zwrócił uwagę zebranych na potrzebę wyjaśnienia pojęcia „*ruch niepodległościowy*”. Prof. dr hab. W. Śładkowski uznał za konieczne zastanowienie się nad określeniem „*ruch narodowy*”, w którym widział ziemian charakteryzujących się głębokim patriotyzmem. Prof. dr hab. B. Okoniewska zaproponowała analizowanie całego problemu z uwzględnieniem zależności między rozwojem ruchu narodowego a zdobyciem niepodległości. Dr hab. A. Szwarc postulował uporządkowanie całej terminologii w celu uniknięcia błędów interpretacyjnych. Mgr K. Ślusarek z Krakowa mówił o różnicach w ruchu niepodległościowym w poszczególnych zaborach. Podał przykład Galicji, gdzie były zupełnie odmienne warunki rozwoju tego ruchu w porównaniu z innymi zaborami. Dr Godkiewicz uważał, że działalność niepodległościowa to również zakładanie bibliotek, gromadzenie różnych pamiątek, troska o przekazywanie tradycji i obyczajów. Te formy aktywności miały ogromny wpływ na zachowanie poczucia narodowego. Prof. dr hab. S. Kował zauważył, że jednym z ważnych źródeł sukcesów powstania wielkopolskiego stała się działalność elit intelektualnych. Do najaktywniejszych zaliczył Ruch Sokoli i organizacje rolnicze. W sumie w ocenie prof. dr hab. W. Śładkowskiego do niepodległości prowadziło wiele dróg, których znaczenie było równoznaczne. Referat na temat: *Represje zaborców wobec ziemian za udział w walkach o niepodległość w XIX wieku* przedstawił dr B. Gałka z Gdańska. Autor skoncentrował się na sprawach konfiskat majątków, procesach sądowych i zsyłkach ziemian za przygotowanie i uczestniczenie w powstaniach 1831 i 1863 roku. Podał w tabelach wykaz majątków prywatnych i skarbowych odebranych w wyniku represji. W referacie przedstawił elementy polityki rosyjskiej wobec Polaków zmierzającej do zaostreżenia sankcji za podejmowanie działań prowadzących do odzyskania niezależności państwowej. Całość stanowi próbę bilansu strat, jakie ponieśli ziemianie za walkę o niepodległość w trzech zaborach. Prof. dr hab. M. Markowski przygotował referat pt.: *Ziemiaństwo wobec wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920*. Autor analizował różne formy aktywności tej warstwy od bezpośredniego udziału w walkach opodatkowania się na rzecz armii dobrowolnymi składkami do propagandowej działalności w Związkach Ziemian. Tym samym jednoznacznie opowiedziało się po stronie rządu i solidaryzowało się z jego polityką wschodnią. Z kolei prof. dr hab. A. Kijas z Poznania ukazał obraz ziemiaństwa kresowego u progu II Rzeczypospolitej. Autor skupił uwagę zebranych na przyczynach skłaniających ziemian do wiernopoddaństwa. Dalej analizował nastroje rezygnacji, brak wiary w uzyskanie od cara większych swobód politycznych.

W takiej sytuacji uznał, że idea walki zbrojnej na Kresach nie mogła być zrealizowana. Dopiero wybuch I wojny światowej rozbudził wśród tych ziemian aspiracje niepodległościowe.

W drugiej części seminarium przedstawione zostały komunikaty z prowadzonych badań naukowych. Dr R. Kotewicz z Piotrkowa zapoznał zebranych z następującym tematem: *Stosunek arystokracji do sprawy niepodległości na przykładzie rodziny Ostrowskich*. Dostrzegali oni potrzebę przeprowadzenia reform, uczestniczyli w pracach nad przygotowaniem Konstytucji 3 maja, a A. Ostrowski brał udział w powstaniu listopadowym w stopniu generała. Z kolei mgr K. Ślusarek z Krakowa przedstawił komunikat: *Postawa ziemiaństwa galicyjskiego wobec powstania styczniowego w świetle dokumentów Rządu Narodowego w Galicji*. Autor analizował dwa procesy. Pierwszy obejmował udział ziemian w przygotowaniu powstania, drugi natomiast ujmował motywy ich odchodzenia od udziału w walkach powstańczych w wyniku nasilających się represji carskich. Trzeci komunikat zatytułowany *Ziemiaństwo ziemi tarnowskiej wobec powstania styczniowego* wygłosił dr M. Kozaczka z Rzeszowa. Autor skupił się na formach pomocy, której udzielali ziemianie tarnowscy powstańcom w Królestwie. Podał liczne przykłady wysyłania drobnych grup oraz całych oddziałów z zadaniem wsparcia walczących powstańców. Kolejną dyskusję zainicjował prof. dr hab. W. Caban pytaniem: Dlaczego w Krakowie bądź Rzeszowie nie powstała praca naukowa o znaczeniu Galicji w powstaniu styczniowym? Bez materialnej, a przede wszystkim żywnościowej pomocy ziemian galicyjskich, argumentował, oddziały powstańcze w Królestwie Polskim nie mogłyby podejmować walki. Pogląd ten poparł prof. dr hab. W. Śładkowski uzupełniając poprzednią wypowiedź dodatkowymi wiadomościami. Dr hab. A. Szwarc uznał przedstawiony obraz ziemiaństwa za niezbyt jasny. Poza tym uważał, że nie można przenosić stanowiska aktywnej mniejszości na pozostałe ziemiaństwo. W związku z tym zaproponował, aby tytuł publikacji z tego seminarium brzmiał: *Ziemiaństwo a ruch narodowy*. Prof. dr hab. B. Okoniewska zwróciła uwagę na występujące niemal we wszystkich referatach dwa typy postaw lojalistycznej, którą uznała za antynarodową i powstańczą. W sumie przedstawione referaty, komunikaty oraz dyskusja pokazały różne formy udziału i zaangażowania ziemian w ruch niepodległościowy. Dostrzeżono też potrzebę badań regionalnych nad stosunkiem ziemian do niepodległości. Poza tym tematyka referatów uzmysłowiła zróżnicowaną reakcję tej warstwy na sprawę niepodległości Polski.

Seminarium zostało znakomicie przygotowane organizacyjnie. Inicjatorzy spotkania zapewнили wydanie wszystkich referatów i komunikatów w odrębnej publikacji. Duży wkład pracy w sprawę przebiegu całego spotkania wnieśli prof. dr hab. W. Caban i prof. dr hab. M. Markowski

Bogusław Gałka

Badania nad II wojną światową według informacji World War Two Studies Association

Stowarzyszenie do Badań nad II Wojną Światową (World War Two Studies Association — WWTSA) jest organizacją afiliowaną przy Amerykańskim Stowarzyszeniu Historycznym (American Historical Association) i Międzynarodowym Komitecie Historii II Wojny Światowej (Comité International d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale). Powstało w 1967 r., pierwotnie pod nazwą American Committee for the History of the Second World War, z zadaniem „promowania badań historycznych nad II wojną światową we wszystkich jej aspektach”. Co pół roku WWTSA wydaje biuletyn informacyjny. Ostatnio ukazał się już pięćdziesiąty jego numer. Jak zwykle znajdujemy w nim wiele informacji nie tylko na temat działalności World War Two Studies Association, ale i innych pokrewnych organizacji i stowarzyszeń, na temat planowanych przez nie konferencji, sesji i spotkań, prowadzonych i przygotowywanych projektów badawczych. Informacje te powinny również zainteresować polskich badaczy II wojny światowej.

Ważnym wydarzeniem, do którego przygotowuje się już środowisko historyków, będzie niewątpliwie XVIII Kongres Międzynarodowego Komitetu Nauk Historycznych, który ma się odbyć w dniach 27 sierpnia — 3 września 1995 w Montrealu. W ramach kongresu przygotowana jest przez Międzynarodowy Komitet Historii II wojny światowej konferencja „Rok 1945: konsekwencje i spuścizna II wojny światowej”, organizowana w dwu sesjach tematycznych: „Rok 1945 — koniec wojny” oraz „Pamięć i spuścizna II Wojny Światowej po roku 1945”. Przygotowaniom do konferencji poświęcone było spotkanie prezydium Międzynarodowego Komitetu Historii II Wojny Światowej, które odbyło się 3 lipca 1993 roku w Imperial War Museum w Londynie. Polską Komisję Historii I i II Wojny Światowej reprezentował jej przewodniczący, prof. Czesław Madajczyk.

Trwają również przygotowania do konferencji planowanych na rok 1994. Autorzy biuletynu wyróżniają wśród nich sympozjum organizowane z okazji 50. rocznicy wyzwolenia Filipin — „Powrót MacArthura na Filipiny. 1944” (Norfolk, Virginia, USA, 20-22. X.1994). Między 6 a 8 marca 1994 r. odbędzie się w Holocaust/Genocide Resource Centre i Rider College w New Jersey konferencja zatytułowana „The Holocaust: Progress and Prognosis. 1934-1994”. Na sierpień przygotowana jest konferencja „Druga Wojna Światowa na Pacyfiku” (Arlington, Virginia). Na styczeń zaplanowane jest doroczne spotkanie American Historical Association (San Francisco), w trakcie którego prezentowane będą również tematy poświęcone historii II wojny światowej, np.: „Europejska lewica i «Trzecia Droga». 1943-1949. Z perspektywy nowo otwartych archiwów”, „The Office of Strategic Services (OSS) i niemiecki ruch oporu przeciw Hitlerowi”, „Rządy, prasa i manipulacja demokratyczną opinią publiczną w czasie wojny i pokoju. 1919-1945”, „Odtwarzanie przeszłości — historia i pamięć w powojennych Niemczech”, „Religia i II wojna światowa”.

W kalendarium konferencji i zjazdów planowanych na rok 1994 odnotowano również m.in.: „Wojna i propaganda” (sesja sponsorowana przez Rutgers Center for Historical Analysis — styczeń, New Brunswick), „La Libération de Paris” (luty, Paryż), „1944: Les Libérations” (marzec, Caen), „Druga Wojna Światowa — perspektywa pięćdziesięciolecia” (czerwiec, Siena College, New York), 20. międzynarodowe kolokwium poświęcone historii wojskowej (wrzesień, Warszawa), „Zmierzch totalitaryzmu. Styczeń-sierpień 1945” (październik, Paryż).

Sporo uwagi poświęcono w biuletynie sesjom, które odbyły się w 1993 r. I tak, w maju, pod auspicjami WWTSA, odbyła się w National Archives w Waszyngtonie część pierwsza zaplanowanej na szeroką skalę konferencji „Ameryka w wojnie. 1941-1945”, zatytułowana „Od początku

do «końca początku». 1941-1943”. Obrady prowadzono w następujących sesjach tematycznych: „Od klęski do przełomu w Azji i na Pacyfiku”, „Tworzenie wojennego aliansu” (m.in. z referatem Marka A. Stolera „Tworzenie koalicji dla wygrania wojny i przygotowania pokoju. Narody Zjednoczone od Karty Atlantycznej po konferencję w Teheranie”), „Zasoby National Archives dotyczące II wojny światowej”, „Prasa, radio i kino — relacjonowanie i popieranie wojny”, „Arsenał demokracji”, „Prawa obywatelskie i azyl w warunkach wojennych” (m.in. z referatem Richarda D. Breitmanna „Kontyngent imigracyjny czy antysemityzm? Niezapewnienie bezpiecznego schronienia europejskim Żydom”), „W drodze do Europy” (m.in. z referatem Carlo W. D’Este „«Miękkie podbrzusze» Europy”).

W czerwcu 1993 r. odbyła się w Siena College (New York) ósma z serii interdyscyplinarnych konferencji poświęconych historii II wojny światowej. Bogaty jej program przedstawiony został w trakcie licznych sesji tematycznych, spośród których wymienimy tylko kilka: „1943 — Interesting but Unrelated” (w czasie której Robert Ponchitera wygłosił referat „1943 — kryzysowy rok dla Polski”), „Dyplomacja nie jest bezskuteczna”, „Ruch oporu — Europa”, „Brytania i Imperium w wojnie”, „Propaganda i wojna”, „Porządek i przystosowanie — hitlerowska okupacja” (z referatem Gerharda Hirschfelda „Hitlerowski Nowy Ład — nazistowskie rządy w okupowanej Europie”), „Wojna na froncie rosyjskim — na lądzie, morzu i w powietrzu”.

W maju 1993 r. odbyła się w Brukseli konferencja „Wojenne plany wobec powojennej Europy (1940-1947)”, w czasie której wygłoszone zostały m.in. następujące referaty: „Grecko-jugosłowiańskie porozumienie w sprawie konfederacji” (D. Brandes), „Od antyniemieckiej do antyradzieckiej pomocy: USA i Europa. 1941-1947” (A. Varsori), „Amerykańskie i radzieckie widzenie Europy od Jałty do Planu Marshalla” (A. L. Funk), „Polityka europejska rządu francuskiego” (J. W. Young), „Francusko-brytyjskie stosunki ekonomiczne, 1945-1947. Fiasko współpracy” (F. Lynch).

W październiku 1993 r. odbyło się w United States Naval Academy (Annapolis, Maryland) 11. sympozjum na temat historii marynarki wojennej. Obradowano m.in. w sesjach: „Admirał Darlan i francuska marynarka wojenna”, „Bitwa o Atlantyk”, „II wojna światowa na Pacyfiku”, „Overlord — floty wojenne w czasie D-Day 1944”, „Marynarka wojenna Hitlera i Stalina” z referatami Jürgena Rohwera i Igora Agormova „Dziwne podobieństwa w planach Stalina i Hitlera dotyczących marynarki wojennej” i Erica Wihtola „Działania radzieckich okrętów podwodnych na Bałtyku w czasie II wojny światowej”.

Problematykę II wojny światowej wielokrotnie poruszano w trakcie dorocznego spotkania (czerwiec 1993, University of Virginia) historyków zajmujących się polityką zagraniczną Stanów Zjednoczonych, m.in. w czasie posiedzeń: „F. D. Roosevelt i sprawy międzynarodowe. 1935-1945”, „Niemiecko-amerykańskie wzajemne widzenie się — geneza i znaczenie transatlantyckiego postrzeżenia w XX wieku” (z referatem Michaela Hönicke „Poznaj wroga — amerykańska dyskusja na temat Niemiec w czasie II wojny światowej”), „OSS na Dalekim Wschodzie. 1941-1945”, „Odwrotna strona II wojny światowej: wywiad i tajne akcje” z referatem „Stany Zjednoczone i polskie podziemie. 1942-1945” Ronalda Landy.

W biuletynie „World War Two Studies Association” odnotowano nie tylko sesje, zjazdy i konferencje, ale i inne wydarzenia życia naukowego, m.in. otwarcie instytutu badawczego Holocaustu — United States Holocaust Research Institute, stanowiącego oddział United States Holocaust Memorial Museum w Waszyngtonie. W bibliotece i archiwum Instytutu znajduje się ponad 20 tys. druków zwartych i czasopism, ponad milion stron dokumentów, ponadto: zdjęcia, filmy, nagrane na taśmach audio i video relacje oraz kopie dokumentów (m.in. niemieckich i rumuńskich) zdobytych przez armię radziecką w czasie II wojny. Instytut planuje, poza działalnością badawczą, organizowanie konferencji, seminariów i wykładów oraz publikowanie prac poświęconych Holo-

caustowi, m.in. wspólnie z Oxford University Press wydawane ma być czasopismo „Holocaust and Genocide Studies”.

WWTSA zapowiada też pojawienie się innego nowego czasopisma — „War in History”. Jego pierwszy numer ma się ukazać w marcu 1994 r. Autorzy tej inicjatywy, traktując historię wojskowości jako integralną część historii ogólnej, prezentować chcą na łamach czasopisma artykuły zajmujące się nie tylko czysto wojskowym aspektem historii wojen, ale ukazujące tę problematykę w szerokim kontekście ekonomicznym, społecznym i politycznym.

Numer 50. biuletynu WWTSA jest kolejnym wydaniem, w którym przedstawione zostały — w ramach cyklu „An Insider’s View” — informacje na temat zasobów znaczących archiwów amerykańskich. Omówione zostały zbiory okresu II wojny światowej przechowywane w Hoover Institution on War, Revolution and Peace oraz w Rockefeller Archive Center.

Stałe miejsce w biuletynie ma selektywna bibliografia najnowszych prac dotyczących II wojny światowej, wydanych w języku angielskim. Tym razem odnajdujemy w niej 188 pozycji zwartych i 200 artykułów. Dotyczą one przede wszystkim historii Stanów Zjednoczonych w II wojnie światowej i teatru wojennego na Pacyfiku i Dalekim Wschodzie, znaleźć jednak można wśród nich również wiele interesujących pozycji przedstawiających problematykę europejską.

Magdalena Hułas

„Utracona ojczyzna” — konferencja o transferach ludności polskiej i niemieckiej podczas II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu

W dniach 12-14 grudnia 1993 r. odbyła się w Poznaniu międzynarodowa konferencja naukowa: „Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie”. Otworzył ją wieczór autorski Pawła Huelle i Urszuli Höntsch — autorki wydanej niedawno w języku polskim książki *My dzieci przesiedleńców*.

13 grudnia część naukową rozpoczęły dwa referaty: Krystyny Kersten (Warszawa) i Hansa Lemberga (Marburg). Krystyna Kersten skoncentrowała się na problemie nieprecyzyjnych pojęć, używanych i w Polsce i Niemczech tendencyjnie, stosowanych w badaniach nad transferami ludności. Niejednoznaczne jest np. pojęcie „transfer”, do którego należy włączyć przesiedlenia Niemców podczas wojny i między Polską a ZSRR, a w którym z trudem mieszczą się ruchy po I wojnie światowej. Zaproponowała używanie pojęć szczegółowych: wysiedlenie — dla działań jednostronnych, przesiedlenie — dla transferu w wyniku porozumienia strony wysiedlającej i przyjmującej. Wskazała na różnice w zakresie transferów, ich nasilenia i charakteru przemocy (sytuacyjnej lub bezpośredniej), celów i motywów. Podkreśliła także konieczność rozpatrywania problemu w układzie: nacjonalizm — państwo narodowe — wysiedlenia. Pozostała przy stwierdzeniu, że brak generalnej odpowiedzi, czy transfer ludności więcej konfliktów usuwa, czy tworzy.

Hans Lemberg skupił się natomiast na przejściu od epoki wyznaniowej do narodowej. Zarysował kształtowanie się idei wysiedlenia, przez Lozannę i porozumienie w sprawie Tyrolu w 1938 r. Odnośnie do „Vertreibung” (używał tego pojęcia) stwierdził, że poza kwestią narodową doszło dążenie do ukarania zwolenników Hitlera (V kolumna) i Niemców w ogóle. Regulacje w Poczdamie miały tylko uregulować ruch ludności. Według Lemberga, wysiedlenia — „Vertreibung” nie mogą usunąć konfliktów, częściej prowokują nowe. Rozwiązaniem jest raczej federalizm lub ochrona mniejszości.

Jan Misztal (Gliwice) mówił o „wysiedleniach i repatriacji obywateli polskich z ZSRR, a wysiedleniach i przesiedleniach Niemców z Polski”. Zgodził się z terminologią zaproponowaną przez Krystynę Kersten. Wskazał na podobną sytuację Polaków i Niemców na wschodzie, aczkolwiek umowa Polski z republikami ZSRR obejmowała tylko osoby znajdujące się na ich terytorium. Ogólną prawidłowość transferów ludności stanowi, że w teorii były one dobre, w praktyce znacznie gorsze i przeprowadzane w ciężkich warunkach. Nawiązał także do książki H. Essera o obozie w Łambinowicach, która według niego wykazuje zbyt wiele niezgodności z rzeczywistością, by traktować ją jako wiarygodne źródło.

Porównanie użyte przez Misztalą, wzbudziło wątpliwości Kwileckiego, co do możliwości socjologicznego porównywania podobnych doświadczeń społecznych różnych grup ludności. Podkreślił także, że jedynie Kersten stara się używać właściwych pojęć, dodając, że w propagandzie polskiej stosowano wobec przesiedlania Ukraińców też określenia „ewakuacja”. Lemberg zgodził się, iż pojęcie „Vertreibung” jest świadectwem wpływu oficjalnej terminologii na język potoczny.

Obrady popołudniowe rozpoczął Aleksander Gurianow (Moskwa, Memoriał) referatem o transportach deportacyjnych ludności polskiej przez Wojska Konwojowe NKWD z kresów wschodnich w latach 1940-1941. Według jego obliczeń — po zrekonstruowaniu, które jednostki były tam używane i po zidentyfikowaniu według typowych cech transportów ludności polskiej — deportacje te objęły nie jak zazwyczaj przyjmuje się po stronie polskiej ok. 1 mln, ale ponad 300 tys. osób.

Władimir Wasylenko zaprezentował referat „Deukrainizacja 1933-1953. Wymiar historyczny i poetycki”. Główną uwagę poświęcił problemowi ukraińskiej świadomości narodowej, a w tym aspekcie zainteresowaniu historią (niestety w kierunku martyrologii) i roli wielkiego głodu w dzisiejszych dyskusjach. Niestety referat ten nie spełnił nadziei na syntetyczne ujęcie problemów Ukrainy.

Referat Jerzego Kozefńskiego poświęcony był „aktualnym aspektem problemu wysiedleń Niemców z Czechosłowacji”. Według Kozefńskiego, brutalność wysiedleń funkcjonuje w świadomości Czechów równoważona Lidicami. Kozefski wyjaśniał, jak udało się Niemcom zdobyć wpływ na Niemców sudeckich (nie wspominał jednak o silnej pozycji wśród nich SPD). Ciekawie ukazał znaczenie transferu w polityce wewnętrznej — służyć miała wzmocnieniu pozycji Beneša przeciw Gottwaldowi.

W drugim dniu konferencji głos zabrali najpierw socjologowie. Andrzej Sakson z Poznania określił jako wspólne — mimo różnic — cechy akcji przesiedleń: 1. Brutalność i celowe upokarzanie; 2. Dążenie do dezintegracji wysiedlanych społeczności; 3. Częste połączenie z akcjami egzekucyjnymi. Integracja w nowym otoczeniu trwa zazwyczaj długo, przebiega najlepiej u osób poniżej 20 lat, zachowujących związek zarówno z własną jak i innymi grupami społecznymi, oraz osiągających sukces zawodowy. Marion Frantziach (Bonn) w następnym referacie wyraziła wątpliwości co do wyników stosowania przez Saksona metod amerykańskiej szkoły socjologicznej. Następnie omówiła proces integracji w nowym społeczeństwie całych grup — także tych nieaktywnych, zmuszonych do wędrowki, których struktury społeczne zostały po drodze rozbite. Dzięki temu ostatniemu elementowi uruchomione zostały przez nie silne procesy modernizacyjne w społeczeństwie niemieckim. Frantziach za celowe uznała używanie pojęć „Flucht und Vertreibung” w znaczeniu nadanym mu przez prawodawstwo niemieckie. Zamknęły część tą dwa komunikaty naukowe, z których jeden, Dariusza Materskiego, dotyczył Niemców w Polsce w latach 1939-1945.

Zamknęły konferencję dwa referaty: Huberta Orłowskiego (Poznań) o „Ucieczce, deportacji i wysiedleniu w niemieckiej i polskiej literaturze po 1939 roku” oraz Theo Elma (Erlangen) o „Ucieczce i wypędzeniu w niemieckiej literaturze po 1945 r.” Szczególnie interesujący był referat pierwszy, którego autor porównuje dwie tradycje literatury: niemiecka literatura dotyczy kresów, także kulturowych, kresy polskie natomiast stanowiły centra kultury i nauki. Orłowski wskazał na odmienne doświadczenia społeczne obydwu społeczeństw. Dla Polaków II wojna to 1 i 17 września, okupacja, getto, obozy, Gułag, dla Niemców zaś to Stalingrad, nalot na Drezno, ucieczki i wypędzenia. Zauważył także, że w literaturze polskiej dotyczącej tych czasów występuje określenie nie używane przez naukowców: „zsyłka”.

Konferencja w Poznaniu była pierwszą zorganizowaną na temat transferu ludności polskiej i niemieckiej w trakcie i bezpośrednio po II wojnie światowej. Połączona została z małą wystawą fotografii i informacją o działaniach ośrodka Karta i prowadzonym przez niego „Indeksie Represjonowanych” Polaków na wschodzie. Szerokie spektrum problemów, które poruszano, w tym tak podstawowe jak sprawa zdefiniowania używanych pojęć, wskazuje jak bardzo podobne spotkania i dyskusje są potrzebne.

Piotr Madajczyk

Wieczór wspomnień o Profesorze Tadeuszu Jędruszczaku

18 stycznia 1994 r. staraniem Zarządu Towarzystwa Miłośników Historii, z inicjatywy Sekcji Historii Wojskowej TMH zorganizowany został wieczór wspomnień poświęcony pamięci Profesora Tadeusza Jędruszczaka. Okolicznością gromadzącą liczne grono kolegów, przyjaciół i uczniów była przypadająca 16 stycznia 70. rocznica urodzin Profesora.

Otwierając spotkanie prezes Zarządu TMH prof. M. M. Drozdowski przypomniał sylwetkę Profesora zwracając uwagę na jego aktywność badawczą i społeczną w zakresie reinterpretacji w latach PRL węzłowych zagadnień najnowszej historii Polski, w tym wojny 1920 r. i układu Ribbentrop-Mołotow. Wystąpił z apelem, aby Instytut Historii PAN podjął się publikacji wyboru ważniejszych tekstów Tadeusza Jędruszczaka.

Wieloletni podkomendny Profesora w Wojskowym Instytucie Historycznym płk dr W. Ryżewski przypomniał działania organizatorskie i naukowe dotyczące badań nad dziejami powstań śląskich, między innymi polemikę, którą Profesor prowadził w latach pięćdziesiątych z K. Laptelem i H. Zielińskim. Podkreślił zasługi Profesora w dążeniu do nadania Wojskowemu Instytutowi Historycznemu, którym kierował w latach 1968-1973, odpowiedniej rangi naukowej (powołanie Rady Naukowej WIH, kontakty międzynarodowe). Był płk Tadeusz Jędruszczak — jak stwierdził płk Ryżewski — pierwszym komendantem — reformatorem.

Nawiązując do wypowiedzi płk. Ryżewskiego prof. M. Wrzosek zwrócił uwagę na organizowane przez Profesora w WIH konwersatoria historii wojskowej, na ich różnorodną tematykę, na prowadzone i inicjonwane przez Profesora podróże wojskowo-historyczne.

Prof. Cz. Madajczyk skupił się na kontaktach cywilnego środowiska historyków z historykami wojskowymi w okresie pracy prof. Jędruszczaka w Wojskowej Akademii Politycznej. Podkreślił, iż przyciągnięcie do WAP wielu wybitnych badaczy, a między innymi prof. J. Wolińskiego, S. Herbsta, A. Zahorskiego, było właśnie zasługą Tadeusza Jędruszczaka. Nauka była pasją Tadeusza Jędruszczaka, a jego wielką miłością — skonstatował Cz. Madajczyk — do końca pozostał mundur wojskowy i dzieje Śląska w XX stuleciu.

Płk dr L. Grot przypomniał między innymi konsekwencje postawy naukowej prof. Tadeusza Jędruszczaka, gdy w 1973 r. oskarżony przez ówczesne władze wojskowe o rewizjonizm historyczny został usunięty ze stanowiska Komendanta WIH i zwolniony z wojska.

Płk dr K. Krzos podkreślił zasługi prof. Jędruszczaka w przełamywaniu izolacji wojskowych nauk historycznych poprzez nawiązywanie kontaktów z odpowiednimi instytucjami armii szwedzkiej i fińskiej.

Uczeń Profesora dr M. Ney-Krwawicz przypominał między innymi atmosferę seminarium magisterskiego prowadzonego przez Niego w latach siedemdziesiątych na Uniwersytecie Warszawskim, akcentując rzetelność wykładu najnowszej historii Polski, otwartość seminarium, podejmowanie i prowadzenie licznych tematów prac magisterskich i doktorskich z zakresu historii Armii Krajowej.

Prof. H. Samsonowicz skupił się na pracach Tadeusza Jędruszczaka w Polskim Towarzystwie Historycznym, szczególnie w trudnej kadencji na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. To właśnie również dzięki Tadeuszowi Jędruszczakowi, ówczesnemu wiceprezesowi PTH, stwierdził, Polskie Towarzystwo Historyczne mogło przemawiać pełnym głosem. Przypomniał, iż był Profesor współinicjatorem uchwały PTH w Zielonej Górze popierającej wydarzenia Sierpnia 1980 r.

Doc. M. Nowak-Kiełbikowa scharakteryzowała prace Tadeusza Jędruszcza w Instytucie Historii PAN, zwróciła uwagę na skupienie wokół kierowanej przez Profesora Pracowni II Rzeczypospolitej szerokiego grona badaczy spoza Instytutu, na otwartość zajęć pracowni i spotkania z wieloma ważnymi postaciami najnowszej historii. Podkreśliła umiejętność Profesora kierowania pracami zespołowymi.

Doc. Woszczyński nawiązał do związków Profesora z Centralnym Archiwum Wojskowym i jego prac nad edycjami źródłowymi do dziejów powstań śląskich.

Ostatni mówca dr W. Starzyński poświęcił swoje wystąpienie kontaktom Tadeusza Jędruszcza z różnymi grupami opozycyjnymi po wprowadzeniu stanu wojennego, szczególnie w zakresie edukacji młodzieży. Stwierdził, iż rozmowy z Profesorem pozwalały na szerokie spojrzenie na otaczającą rzeczywistość i że brak tych rozmów i wyważonych ocen Profesora jest teraz bardzo odczuwalny.

We wszystkich wypowiedziach przebiegała duża sympatia i szacunek, jakim obdarzali Go koledzy, podkomendni i uczniowie. Podkreślano Jego odwagę cywilną, dążenie do prawdy, otwartość i życzliwość dla innych. Zwracano też uwagę na łatwość nawiązywania kontaktu z innymi ludźmi, na poczucie humoru i życzliwość.

Pozostały więc po Profesorze Tadeusz Jędruszcza nie tylko naukowe dokonania, nie tylko wymierny wkład w prace Polskiego Towarzystwa Historycznego, pozostała też pamięć o Nim jako o dobrym i prawym Człowieku.

Marek Ney-Krwawicz